

ІСТОРІЯ БАЛЬНЕОЛОГІЇ

Б.М. ФЕКИЙШГАЗІ, Л.П. КИРТИЧ, М.О. ГАЙСАК, П.П. ГАНИНЕЦЬ, Б.М. МАРУСАНИЧ, І.І. НЕМЕШ, І.І. РЕВТІЙ

ДО ІСТОРІЇ РОЗЛИВУ МІНЕРАЛЬНИХ ВОД СВАЛЯВЩИНИ НА ЗАКАРПАТТІ

Свалявщина - це унікальний куточок Закарпаття за насиченістю водопроявами вуглекислих гідрокарбонатних вод Боржомського-Поляно-Квасівського типу. Місто Свалява, перші згадки про яке з'являються у XIII сторіччі, розташоване на найстародавнішому шляху Закарпаття, який веде від Верещького перевалу, так званих "Великих Руських воріт", в Дунайську низину. На думку деяких дослідників, назва Свалява пов'язана зі словом "сіть" у тому смислі, що тут знаходяться соляні мінеральні джерела. На гербових печатах Сваляви 1843, 1878 рр. зображено чоловіка, що ллє мінеральну воду в бочку [13] (рис. 1, 2).

Рис. 1. Гербова печать Сваляви (1843)

Рис. 2. Гербова печать Сваляви (1878)

Історія розливу 9 найбільш відомих мінеральних вод Свалявщини - "Поляна Квасова", "Поляна-Купіль", "Плосківська", "Поляна Плосківська", "Поляна Оленівська", "Лужанська", "Лужанська-7", "Неліпинська", "Поляна Неліпинська" - тісно пов'язана з періодом існування Мукачівсько-Чинадіївської домінії, що входила до Березької жупи, яка у 1728 році перейшла у володіння династії графів Шенборнів (до 1867 року Закарпаття входило до складу Австрійської імперії, потім до 1918 року - Австро-Угорської імперії).

Найбільший розквіт домінії починається з першої половини XIX століття в період правління графа Ервіна-Фрідріха, який був одночасно і головою Березького комітату. В другій половині XIX ст. - на початку XX ст. Мукачівсько-Чинадіївська домінія досягла такого рівня виробництва різних товарів, що без перебільшення можна сказати - такого господарського "монстра" не знала на той час і Західна Європа. Коли у 1885 році у Будапешті відкрилась господарська виставка, домінія Шенборнів була представлена на ній окремим павільйоном, а каталог-путівник по ньому складав цілу книгу [6]. На цей період в Сваляві було створено державне орендне підприємство для розливу мінеральних вод Шенборна Бухгейма Фрідріха Кароля. В його володінні були практично всі джерела найбільш цінних вуглекислих гідрокарбонатних вод Свалявщини - Сваляви, Неліпина, Солочина, Поляни, Павлова, Плоского, Оленьова. У Неліпині графи Шенборни у 1800 році заснували і перші купелі.

У 60-70 роках XIX ст. були побудовані залізниці, що давали вихід із Закарпаття у центральні райони Угорщини, Трансильванію тощо. У 1887 році завершилося прокладання залізниці Мукачево - Свалява - Лавочне - Стрий, що з'єднала Закарпаття з Галичиною. Мінеральні води вивозились до Відня, Парижу, Будапешта, в Галичину [7] (рис. 3, 4).

Рис. 3. Герб Шенборнів, що зображує лева з короною на голові (1868)

Рис. 4. Гербова печать Сваляви (1804)

Перші свідчення про вивіз мінеральних вод Свалявщини відносяться до XVII ст. В добу правління останнього Ракоці (1676-1735) з домінії вивозили разом із винами і квасну воду буркутів у бочках аж до Москви, її ставили на рівні з “єгерською” (тобто карлсбадською та марієнбадською) водою. Про вивіз Свалявської мінеральної води є відомості в 1800 році, коли Редліх Семьон, власник ресторану у Львові, возив свалявську мінеральну воду для реалізації у своєму ресторані як високо вартісний напій [16].

Розлив мінеральних вод у пляшки починається у середині XIX ст. – у 40-50 роки.

Так, Свалявська мінеральна вода під назвою “Solyvai” (“Свалявська”) розливалась із джерела на правому березі р.Латориці під горою із сірих пісковиків на розташованому поряд заводі розливу мінеральної води. Цей завод зберігся до наших днів [19] (рис. 5, 6).

Рис. 5. Товарний знак мінеральної води “Свалявська”, що зберігає зображення лева з короною (1913)

Рис. 6. Свалявський завод розливу мінеральних вод (1913)

Свалявська мінеральна вода (її називали “Королевою сечогінних і розчинюючих сечові солі лікувальних вод”) експортується у Відень, Париж. Із існуючих джерел відомо, що якщо у 1855 році було продано 50 ящиків свалявської води, то дещо пізніше - 55 тис. ящиків, тобто до 1 млн. пляшок [16]. До речі, розлив мінеральної води “Боржомі” почався майже на 50 років пізніше у 1890 році, свою першу нагороду Grand Prix вона отримала у Spa в 1907 році.

Розлив мінеральної води під назвою “Свалява” відновлено у 1946 році уже із пробурених свердловин на Свалявському родовищі мінеральних вод Свалявським заводом мінеральних вод, який у 1950 році увійшов до Лужанського заводу управління мінеральних вод.

Велику славу мінеральним водам Свалявщини принесла Полянська квасна вода одного із джерел Полянського родовища мінеральних вод в с.Поляна, перші згадки про яке також відносяться до XIII ст. Спочатку вона вивозилась бочками, а 1840 році вже розливалась в пляшки і вивозилась у різні країни Європи під назвою “Полянська”.

В 1914 році в ілюстрованому путівнику по курортам та мінеральним джерелам Бальнеологічного товариства Святої Угорської Корони так описується Полянське цілюще

джерело: “Це першокласна вода, прекрасна столова вода, в суміші з молоком є прекрасним слизозрозчинюючим засобом. Поки на цьому місці є тільки споруди для розливу та упаковки мінеральної води, хоча чудове розташування джерела, прекрасне повітря, клімат, та закрита з усіх сторін горами місцевість може бути використана як курорт. Джерело каптоване цементною спорудою та взірцево експлуатується” [17] (рис. 7, 8).

Рис. 7. Товарний знак мінеральної води “Полянська”, що зберігає зображення лева з короною (1913)

Рис. 8. Територія заводу розливу мінеральної води “Полянська” (1913)

Розлив Полянської мінеральної води під назвою “Поляна Квасова” почався із свердловин Ново-Полянської ділянки Полянського родовища у 1946 році на заводі розливу мінеральної води “Поляна Квасова” (на місці колишнього заводу) та Свалявському заводі мінеральних вод. Зараз для розливу мінеральної води використовуються і свердловини на території санаторію “Сонячне Закарпаття”.

Розлив на Полянському родовищі мінеральної води із свердловин, розташованих на території санаторію “Поляна” під назвою “Поляна-Купіль”, розпочався у 1973 році на Свалявському заводі мінеральних вод Лужанського заводу управління мінеральних вод, продовжився ТОВ “Мрія”. Промисловий розлив мінеральної води на сучасному технологічному рівні з використанням високоякісного обладнання, як і інших мінеральних вод Свалявщини, започатковано МПП “Алекс”.

Перші дослідження мінеральних вод в місцевості Луги на берегах р.Пині від с.Солочина до с.Голубине (мінеральні води Лужанського родовища під теперішньою назвою “Лужанська”) були проведені лікарем Березької жупи Sebeok A. у 1775 році.

Спочатку мінеральні води експортувались як прекрасні “борвіз” (винні води) для розведення вина. З 1872 року фармацевт Pall В. почав призначати з лікувальною метою мінеральну воду із “Лікувального джерела “Margit”, яке знаходилося у власності лікаря Л.Карловського і було названо так на честь Маргіти Карловської. На відстані 100-120 м у володінні графа Шенборна знаходилося друге джерело під назвою “Erzsebet” такого ж хімічного складу (вивчено у 1879 році викладачем хімії із Відня Kletsinsky V).

Так, мінеральну воду “Маргіт”, яку називали Угорською зельтерською водою, в клініці випробовували корифеї внутрішньої медицини Угорщини професори Korany F. та Keytly K. Вони високо оцінили лікувальні властивості “Маргіт” при хворобах шлункового тракту, жовчних шляхів, особливо при захворюваннях верхніх дихальних шляхів. Серед показань до застосування мінеральної води називались також цукровий діабет, захворювання нирок та сечового міхура, легень [17].

Щодо мінеральної води “Луги-Ержибет” (дослівний переклад Лужанська Ержибет) відзначено, що вона показана при захворюваннях шлунку, підвищеній кислотності, печії, відрижках, з успіхом використовується при хронічних катарах носоглотки, бронхів. Призначається хворим з кровохарканням, пороками серця та астматикам. Добре діє при захворюваннях жовчовивідних шляхів. Є прекрасним освіжаючим напоєм [17].

Завод розливу мінеральної води “Луги-Ержибет” зберігся до 1945 року і був перейменований на “Луги”. З 1952 року завод розливав дві мінеральні води - “Лужанська-1” та “Лужанська –2” із свердловин № 1-РЗ та 2-РЗ, розташованих на лівому березі р.Пині. З 1972 року заводом розпочато розлив мінеральних вод із свердловини № 3-РЗ, а з 1988 року - із св. №4 на правому березі р.Пині під загальною назвою “Лужанська”, а також заводами МПП “Алекс”, ТзОВ “Маргіт” та ін.

В 400 кроках від цих джерел існувало джерело вуглекислої лужної води ”Жофія” (раніше воно називалось ”Ірма”, потім ”Панонія”). В порівнянні із іншими водами цього родовища в останній відзначався найбільший вміст кремнієвої кислоти [20].

Як стверджує Dr.Nanko Vilmos [19], “на основі закордонних досліджень складу води цього джерела можна вважати, що вона найближча до білінської лужної квасної води, з якою повністю ідентична”. Це висловлювання наводить на думку, що як “Панонія Жофія”, так і “Білінська киселка” (Чеська Республіка) найближча в цьому родовищі до мінеральної води Лужанської, отриманої свердловиною № 7Р з глибини 150 м в полосі Бачавських пісковиків, які утворюють на родовищі полого антиклінальну складку на території санаторію “Квітка полонини”. Експлуатація цієї свердловини почалася у 1968 році. Розлив мінеральної води “Лужанська-7” започатковано ТзОВ “Маргіт” у 1997 році (рис. 9, 10).

Рис. 9. Товарний знак мінеральної води Панонія-Жофія (1913)

Рис. 10. Товарний знак мінеральної води “Луги-Ержибет” (1913)

Мінеральні води цих джерел розливались і експортувались не тільки в різні куточки Австро-Угорської Імперії, а і за її межі до багатьох країн, навіть в Америку, та продавали там у якості “аптекарьської води” за досить високою ціною. З ними широко знайомлять реклами, ілюстровані путівники (1903,1913,1914 рр.). Так, у 1913 році видавництво підприємства для розливу мінеральних вод Шенборна-Бухгейма Фрідріха Кароля видало ілюстровану рекламу на 27 аркушах [19] (рис. 11).

Рис. 11. Обкладинка рекламного буклету “Характеристика рецептурних квасних лікувальних вод Свалявської, Лужанської Ержибет, Полянської та Панонія” (приватний архів П. П. Ганинця)

За даними реклами, мінеральні води Свалявська, Полянська, Лужанська Ержибет відзначені численним нагородами: Будапешт 1842, Париж 1855, Відень 1866, 1873, Будапешт 1882, 1883, Кошице 1880, Відень 1884, Будапешт 1884, Собранце 1881, Ужгород 1883, Мараморош-Сігет 1882, Будапешт 1885, 1895, 1911.

Мають такі Почесні грамоти: Відень 1873, 1894, Будапешт 1885, 1896 (Millennium), Чернівці 1886, Лугош 1911.

Як відзначається в рекламі, мінеральні води розливались безпосередньо на джерелах: "...наші води не поступають за допомогою насосів, а шляхом самовиливу попадають через крани у пляшки, внаслідок чого не втрачають жоден із своїх природних компонентів. Лікувальна вода у пляшках точно такого ж смаку, сили і впливу, як у джерелі, і в результаті надзвичайної чистоти догляду та досконалого коркування свої природні властивості зберігає роками". Цікавими є висловлювання по такому питанню, що є актуальним і в наш час: "...зловживаючи довірливістю споживачів, з'явилися підприємці, які створюють і розповсюджують штучні мінеральні води, хоч навіть на перший погляд ясно, наскільки суперечлива і нереальна сама назва "штучна мінеральна вода", адже справжня мінеральна вода може бути лише природна".

Перш за все в рекламі наводились дані про лікувальні властивості цих мінеральних вод: "...Свалявська вода має чудовий смак, прекрасно тамує спрагу і значно цінніша за мінеральні води Preblauin, Bilin, Radeinin, які сьогодні модні у нас. Вміст натрію бікарбонату у 2 рази вищий, ніж у цих вода, вміст вуглекислоти також значно вищий. У зв'язку з цим, зважаючи на дуже значний вміст вуглекислоти і соди, поряд із якими вміст інших складових зовсім незначний, свалявську воду слід віднести до найкращих рецептурних вод, яка надзвичайно придатна як для дієтичного, так і лікувального призначення... На основі авторитетної думки Dr.Ketli, dr.Bokay та Widerhoffer і численних лікарів, з успіхом пропонується при ревматизмі, подагрі, захворюваннях сечового міхура та сечовивідних органів, цукровому діабеті, сечовому піску, жовчних каменях та зобі, при патології органів дихання, втраті апетиту та захворюваннях шлунку". Однак мінеральні води рекламувались і для широкого не лікувального вживання: "...Наші мінеральні води одночасно є прекрасними напоями для насолоди, в суміші з вином, фруктовими соками мають дуже освіжаючий вплив. На основі досвіду відомо, що Свалявська та Полянська краще рекомендуються до рівнинних столових вин, а Луги-Ержибет і Панонія - до більш важких гірських вин, або шампанських" (Dr.Hanko Vilmos,1912). "Для здорових – це напій з чудовим смаком, добре тамує спрагу у суміші з вином, коньяком або лимонною кислотою" [19].

На заводах мінеральні води з будь якого джерела розливались у малі (1/2 л) та великі пляшки (3/4 л), а також у якісну упаковку - пляшки Бордо. В ящиках по 60 та 40 пляшок вода відправлялась від залізничної станції Свалява-Неліпино. Тут же приймалась і порожня тара.

Вивчення хімічного складу і визнання лікувальних властивостей Плосківської мінеральної води (перше хімічне дослідження Плосківської мінеральної води у 1823 році провів мукачівський лікар Cserszky A) йшло поряд із усіма іншими джерелами лужних вод місцевості навколо Сваляви (Пасіка, Поляна, Павлово, Плоске, Оленьово), які, як і інші Свалявські джерела, знаходились у володінні графів Шенборнів [16].

У 1834 році, коли джерело було викуплене орендатором, Плосківська вода почала широко вивозитись в бочках для любителів вина. В 40-ві роки вона, як і мінеральна вода в розташованому поряд с.Оленьово, почала розливатись в пляшки. Розлив мінеральної води "Плосківська" відновився у 1959 році на Плосківському заводі мінеральних вод, мінеральних вод "Поляна Плосківська", "Поляна Оленівська" - у 2001 році. Збереглося джерело мінеральної води в с.Оленьово, біля якого проводився розлив мінеральної води (рис. 12, 13).

Рис. 12. Етикетка з пляшки мінеральної води "Оленівська" (1887) (архів Плосківського заводу мінеральних вод)

Рис. 13. Фрагменти пляшок, які знайдені на місцях розливу мінеральних вод (архів НПО "Реабілітація")

Історія Неліпинських мінеральних вод тісно пов'язана з історією Свалявських мінеральних вод, бо село Неліпино фактично розташоване на південних околицях Сваляви і навіть створені на цих джерелах купелі називались і Свалявськими.

Перші згадки про Неліпинські води відносяться до 1755 року, коли, як повідомляє Legoczky T. [16], граф Шенборн, у володінні якого знаходились ці джерела, відправив до Відня на дослідження Сусківську і Неліпинську воду, хоча результати цих досліджень залишились невідомими. В 1795 році Неліпинську, Пасіцьку, Свалявську, Голубинську води вивчав Sebeok A.. Розширену доповідь про неї написав Kitaibel P. Її досліджували Tognio L. (1843), Wachtel D. (1859), Dr. Molnar J. (1860) [12].

Неліпинські вуглекислі лужні води набули такої слави, що їх почала відвідувати і аристократична знать. Це примусило владу заснувати тут у 1800 році купелі. Купелі постійно розширювались, модернізувались і невдовзі стали визнаним і популярним курортом з 68 жилими помешканнями та 22 ванними кабінами. Курорт обслуговував лікар. Одним із орендаторів курорту був лікар Карловський Л. З 1871 року Неліпино стало однією із зупинок залізниці.

Розлив мінеральної води під назвою "Неліпинська" із свердловини № 21 було розпочато у 1946 році на Свалявському заводі мінеральних вод, а з 1999 року під назвою "Поляна Неліпинська" із св.№ 20 – Свалявським заводом продтоварів.

Розлив мінеральних вод продовжувався і в період, коли Закарпаття входило до складу Чехословаччини (1919-1939) та Угорщини (1939-1944).

Так, в публікаціях цих років повідомляється, що "...В Березькій жупі є 40 цілющих джерел, із яких найкращою є вода в Полянні, в 9 км від Сваляви, якою торгує правління маєтку колишнього графа Шенборна в пляшках з назвою "Полянська квасна вода" [15].

Wiesner F. [20] в 1935 році писав: "...на обох берегах Великої Пині розташовано багато джерел вуглекислих лужних вод: на правій стороні дороги від Голубино до Поляни (1/2 км до Солочина) в місцевості, що називається Луги, розташоване джерело Лугі Маркетини (Margit) та Лугі Алжбетини (Erzhibet); води обох джерел розливаються і вивозяться".

Найбільш відомі публікації про мінеральні води Закарпаття до 1945 року – Siládyi I. (1876), Legoczky T. (1881), Voleman I. (1887), Wiesner F. (1935). З 1945 року їх вивчали вчені Київського, Львівського інституту геології, УЖДУ, ГГРЕС та лікарі об'єднання "Закарпаткурорт", Ужгородського Інституту епідеміології, мікробіології та гігієни, Одеського НДІ курортології, його Ужгородської філії (нині НПО "Реабілітація" [1,2,3,4,5,8,9,10,11]. Аналіз цих публікацій та досліджень дав змогу прослідкувати за складом багатьох мінеральних вод на протязі майже 200 років [16] (табл. 1).

Таблиця 1. Склад мінеральних вод Свалявщини, згідно хімічних аналізів, проведених у 1860 році Dr. Molnár J.A. (цитуються за Legoczky T., 1881).

1000 részben vannak vizkútjaid alkáli- yoszegek vagy 1000 grammban vannak grammúak		Hőmérséklet	Forgalma	Érlekedési Lelő Mennyiség tíz	Érlekedési Lelő Mennyiség tíz	Reszok	Reszok	Reszok	Reszok
Bőrsavak szikléleg	NaCl, CO ₂	1.4901	6.0949	2.5933	1.026	5.4643	5.3948	5.4948	5.6837
..... kőszelég	CaO, CO ₂	0.1807	0.2617	0.4752	0.144	0.3145	0.2951	0.2458	0.4419
..... kőszelég	MgO, CO ₂	0.0197	0.0380	0.1491	0.057	0.0354	0.0304	0.0092	0.0603
..... vaskecs	FeO, CO ₂	0.0134	0.0008	0.0228	0.032	0.0002	0.0257	0.0202	0.0372
..... lóvas	LiO, CO ₂	---	0.0111	0.0197	---	0.0129	0.0121	0.0106	0.0069
..... pirany	FeO, CO ₂	1.0064	0.0078	---	---	0.0159	0.0159	0.0057	---
Szikkaléleg	Na Cl.	0.0177	0.2553	0.0348	0.378	0.0270	0.7052	0.6252	0.9094
Szikkaléleg	NaI.	---	---	---	---	0.0014	0.0130	---	---
Borsavas szikléleg	NaCl, FeO	0.1304	0.1382	0.1327	---	0.0082	---	0.3790	0.0102
Kénavas hamléleg	KO, SO ₂	0.0041	---	0.0146	0.080	---	---	0.0076	---
Kénavas szikléleg	NaCl, SO ₂	0.0039	---	---	---	0.0088	---	---	---
Kénavas szikléleg	NaCl, SO ₂	0.0032	---	---	---	---	---	0.0014	---
Alvas vasavas szikléleg	FeO, CO ₂ , PO ₄	0.0005	0.0056	---	---	0.0006	0.0027	0.0016	0.0001
Kovacs	SiO ₂	0.0026	0.0198	0.0073	0.012	0.0431	0.0411	0.0244	0.0482
Chlor-kálium	KCl	---	---	0.0743	---	---	---	---	---
Chlor-savas kál	KClO ₃	---	---	---	---	---	0.0090	---	0.0291
Kétszázéle stroncium	---	---	---	---	---	---	---	---	---
vagytlék	---	---	---	---	0.002	---	---	---	---
Borsavas anyagok	---	---	---	---	0.002	---	---	---	---
Magan oxit	Mn, O ₂	---	---	---	---	---	---	---	0.0012
JA szikléleg alkáli részok összege:		1.9205	5.6713	3.4243	---	6.7254	6.6497	4.7143	7.2919

На даний час мінеральні води Свалявщини розливають відомі місцеві підприємства: ВАТ “Свалявські мінеральні води” м.Свалява, МПП “Алекс” м. Свалява, ТЗОВ “Маргіт” с.Солочин, фірма “Глобус” с.Голубине, ДП “Сонячне Закарпаття” ЗАТ “Укрпрофоздоровниця” с.Поляна, ТОВ “Аква Поляна”, ПП “Мрія” с. Поляна, ТОВ “Плосківський завод мінеральних вод” с.Плоске, Свалявський завод продтоварів, концерн “Укрспирт”, м.Свалява та інші. Мінеральна вода реалізується в межах України та експортується в країни СНД, США, Канаду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеенко Н.А., Булитко Г.Г., Койнов И.М. Закономерности формирования и бальнеологическая ценность углекислых гидрокарбонатных натриевых вод с высоким содержанием бора // Четвертый съезд физиотерапевтов и курортологов Украинской ССР: Тез.докл. - Одесса, 1988. - Ч.1. - С.8-9.
2. Бабинiec А.Е., Гордиенко Е.Е., Денисова В.Р. Лечебные минеральные воды и курорты Украины. - К., 1963. - 166 с.
3. Ганинец П.П. До історії розвитку курорту Поляна // Курортна реабілітація хворих з патологією внутрішніх органів: Матер. науков. конф., присвяч. 125-річчю курорту Поляна. -К., 1992. - С.3-5.
4. Доцин І.В., Марусанич Б.М. Пийте, люди, на здоров'я "Полянy Купіль" ! - К.: Водограй, 1996. - 160 с.
5. Завадяк М.И., Гергель В.И. Рождена вулканами - «Поляна Квасова». - Ужгород, 1996. - 190 с.
6. Історія Мукачєва (за ред. проф.Г.Павленка). - Ужгород: Патент, 1998. - 265 с.
7. Ілля Грибанич. Закарпатські німці. - Ужгород, 1998. - 50 с.
8. Кращі мінеральні води Закарпаття: Святі криниці / Л. Киртич, М.Гайсак, Б.Фекийшгазі Б., І.Ревтій, І.Лемко, М.Петровцій. – Ужгород: Ліра, 2002. – 80 с.
9. Мещенко В.М. Минеральные источники Закарпатья. - Ужгород, 1956. - 58 с.
10. Мінеральні води Закарпаття. Питне лікувальне використання / за ред. М.В.Лободи, Л.П.Киртич. - Ужгород: "Іва", 1997. - 174 с.
11. Торохтін М.Д. Курорти Закарпаття. - К.: Здоров'я, 1966. - 35 с.
12. Сочка А.А., Сочка К.А. Курортографія Закарпаття в літературних джерелах ХІХ сторіччя // Сучасні проблеми рекреації на курортах Карпатського регіону (збірник наукових праць). - Ужгород, 1995. - С.43-44.
13. Штернберг Яків. Регіональні герби краю // Газета “Новини Закарпаття”, 16 лютого, 1991 року. - С.13.
14. Boleman I. Fürdőtan. - Budapest, 1887. - 240 o.
15. Drahný Fr. Geologické obzohľadnenie Podkarp. Rusi // Podkarpatska Rus. Red Jos Chemelar, Stan. Klima, Eromir Necus, 1923: Karpato-russke izdanie, 1924. Tipografija gazety “Den”, New York. - S.40-41.
16. Lehoczky T. Beregvármegye monográfiája. 1. Általános rész kötet. - Ungvárott, 1881. - O.57-71-
17. Magyar Korona Szent balneológiai társulat gyógyhelyek és ásványvíz gyógyforrások illusztrált ismertetése / Szerkesztők: Dr. Vámosi Zoltán (az egyetem professzora), Dr. Lenkei V. Doni (Balatonalmádi), Dr. Sulgof Vilmos (Hévíz fürdő), 1914.
18. Maramoros vármegye egyetemes leírása // Szerk. Szilágyi I. – Budapest, 1876. – 516 o.
19. Szolyvai, Luhi Erzsébet, Polenai és Pannonia – égvényes savas gyógyvizek ismertetése // kiadja az uradalmi ásványvizek bérletisége. – Szolyva, Bereg megye: Goldenberg és Hecht, Szolyva, 1913. - 27 o.
21. Wiesner I. F. Vodstvo a mineralni prameni zeme podkarpatoruske. - Uzhorod, 1935. - 65 s.

B.M. FÉKESHÁYI, L.P. KYRTYCH, M.O. HAYSAK, P.P. HANINETS, B.M. MARUSANICH, I.I. NEMESH, I.I. REVTY

TO THE HISTORY OF SVALYAVA MINERAL WATERS BOTTLING IN ZAKARPATTYA

Svalyava – is a unique place in Zakarpattya, which is famous for its carbonic acid hydrocarbonic elit mineral waters. A short hystory of their industrial use from ancient times till today in conditions of different countries is given in the present article.